

KEMAL PAŞAZÂDE VE *Fİ HAKİKATİ'L-MU'CİZE* ADLI RİSÂLESİNİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRİLMESİ

H. İbrahim BULUT*

GİRİŞ

Kelâm ilminin geçirdiği merhalelerden biri de cem ve tahkik devridir. Hicri VIII. Yüzyılın ortalarından itibaren başlatabileceğimiz bu devir XX. asrın başlarına kadar devam etmiştir. Altı asır kadar süren bu uzun devre içinde daha önce gördüğümüz hacimli eserler yok değildir. Fakat bu devrin mümeyyiz vasfı, evvelce meydana getirilen eserler üzerinde çalışmaktır.¹ Her sahada orijinal eserler ortaya koymak yerine önceki eserlere şerh, haşiye ve ta'likler yazmakla iktifa edilmiştir. Bununla birlikte bu dönemde yetişmiş önemli ilmî şahsiyetlerin varlığı da inkar edilemez. Kemal Paşazâde, bu dönemde yaşamış ünlü bir Osmanlı düşünürüdür. Kelâm ilmi başta olmak üzere felsefe, tarih, hukuk ve edebiyat sahalarında üç yüzün üzerinde eser kaleme almıştır. Eserlerinin büyük bir kısmı cem ve tahkik döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu eserler, genellikle müstakil konularda telif edilmiş üç-beş sayfalık risâlelerden müteşekkildir. İşte burada, tahlil ve değerlendirmesini yaptığımız "*Fî hakîkatî'l-mu'cize ve delâletüha 'alâ sıdkı men idde'a'n-nübüvve*"² adlı

* Sakarya Üniv. İlahiyat Fakültesi, Ar. Gör. Dr.,

¹ Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, s.34.

² Bu risâlenin yazma nüshaları mevcuttur. Ancak biz, bu çalışmamızda risâlenin Ahmed Cevdet Paşa tarafından hazırlanan *Resâilü İbn Kemâl* adlı eserdeki neşrini esas aldık. (bk. Şemseddin Ahmed bin Süleyman İbn Kemâl, *Resâilü İbn Kemâl*, (nşr. Ahmed Cevdet Paşa), İkdâm Matbaası, İstanbul 1316, I. Cilt, ss.137-148)

risâle de devrinin özelliklerini yansıtan tipik bir çalışmadır. Risâlenin tahlil ve değerlendirmesine geçmeden önce bu önemli şahsiyet hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

I- KEMAL PAŞAZÂDE

A- Hayatı

Kemâl Paşazâde'nin hayatını, ilmî kişiliğini, eserlerini ve çeşitli yönlerini ele alan son dönemlerde yapılmış birçok bilimsel çalışma bulunmaktadır.³ Çalışmamızın hedefi onun hayatı, kişiliği ve eserlerini ayrıntılı olarak ele alıp değerlendirmek olmadığından söz konusu eserlerden hareketle kısa bir biyografisini vermekle yetineceğiz.

Asıl adı Ahmed Şemseddin olan Kemâl Paşazâde'nin dedesi, Fatih Sultan Mehmed dönemi beylerinden Kemâl Paşa olduğu için kendisi "Kemâl Paşazâde" veya "Kemâl Paşazâde" diye meşhur olmuştur. 873/1468-69 yılında asker kökenli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.⁴ Babası Şücaeddin Süleyman Çelebi, Fatih döneminin büyük kumandanlarından. Annesi ise yine aynı dönemin tanınmış âlimlerinden Küpelizâde Molla Mehmed Muhyiddin'in kızıdır. İlk öğrenimini dedesi ve babasından alan Kemâl Paşazâde, çeşitli âlimlerden sarf, nahiv, lügat ve mantık gibi ilimler tahsil ettikten sonra aile geleneğinden etkilenerek askerlik mesleğine intisap etmiş ve bazı askerî seferlere katılmıştır. Ancak ulemâyâ gösterilen saygı ve hürmet karşısında şaşkına dönmüş, bunun üzerine askerlik mesleğini bırakıp ilmiyeli olmaya karar

³ Son dönemde hakkında yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır; I-Nihal Atsız, "Kemâlpaşa-Oğlu'nun Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, sy. IV, ss. 71-112, sy. VII, ss. 83-135; II-İsmet Parmaksızoğlu, "Kemâl Paşazâde", *İslâm Ans.*, IX, 561-566; III- Mustafa Kılıç, *İbn-i Kemâl, Hayatı, Tefsire Dair Eserleri ve Tesirdeki Metodu*, Erzurum 1981; IV- *Şeyhülislâm İbn Kemâl*, TDV. Yay., Ankara 1986. (Adına düzenlenen bir sempozyumda sunulan tebliğlerden oluşmaktadır.) V- M. A. Yekta Saraç, *Şeyh'ül-İslâm Kemâl Paşazâde Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, İstanbul 1995; VI- Ahmet Uğur, *Kemâlpaşa-zâde İbn Kemâl*, Ankara 1996; VII- Sayın Dalkıran, *İbn Kemâl ve Düşünce Taribimiz*, İstanbul 1997; VIII- Şamil Öçal, *Kemâl Paşazâde'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara 2000.

⁴ Doğum yeri olarak Edirne, Tokat, Amasya gibi farklı yerler gösterilmektedir. Aslen Tokatlı bir aileye mensup olduğu bilinmekle birlikte babasının görevi gereği Edirne'de doğmuş olması ihtimali gerçeğe daha yakındır. (Şamil Öçal, *Kemâl Paşazâde'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*, s.18)

vermiştir.⁵ Edirne Dâru'l-hadis Medresesinde Molla Lütî, ⁶ Mevlânâ Kastalânî,⁷ Mevlânâ Haipzâde⁸ gibi dönemin meşhur hocalarından ders almıştır.⁹ Hocalarından hangi eserleri okuduğuna dair elimizde kesin bilgi olmamakla birlikte, Molla Lütî'den *Şerhu'l-Metâli* adlı kelâm eserini okuduğu bilinmektedir.¹⁰

Kemâl Paşazâde, eğitimini tamamladıktan sonra, önce Edirne Taşlık Medresesinde müderris olarak vazifeye başlamıştır(1503).¹¹ Bilahare çeşitli medreselerde hizmet ettikten sonra 1509 yılında Sahn-ı Semân müderrisi, 1515 yılında Edirne kadısı ve bir yıl sonra da Anadolu Kazaskeri görevine getirilmiştir. Kazasker sıfatıyla Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine katılır. 1516'dan 1519 yılına kadar üç yıl süren bu sefer sırasında verdiği fetvaların yanı sıra çeşitli risâleler de kaleme almıştır. Sefer dönüşünde çeşitli medreselerde müderrislik görevine devam etmiştir. 1526 yılında Şeyhülislam Zenbilli Ali

⁵ Taşköprizâde, *es-Şekâ'ik*, s.378.

⁶ "Molla Lütî" diye meşhur olan Lütfullah Efendi, medrese ilimlerini Sinan Paşa'dan ikmal etti. Ali Kuşçu'dan riyâziyât dersi aldı. Fatih Sultan Mehmed'in "hâfiz-ı kütüb"lüğüne getirildi. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Dilinin uzunluğu sebebiyle bazı ulemânın tepkisini çekti. Sonunda *mülhid* ve *zındık* olduğuna hükmedilerek idâm edildi (899/1494). (bk. Taşköprizâde, *es-Şekâ'ik*, 279-283; Mecdî, *Şekâ'ik Tercümesi*, I, 295-300.

⁷ Muslihüddin Mustafa (ö.1496), Osmanlı kelâm âlimi ve hanefî fakihidir. Bursa yakınlarında Kestel kasabasından olup Kestelî veya genişletilmiş şekliyle Kastallânî nisbesini doğduğu yerin adından almıştır. Hızır Bey'den kelâm ve fıkıh okumuştur. Çeşitli medreselerde hocalık yaptıktan sonra Fatih'in *medâris-i semânîyesinde* görev yapmıştır. 1481 tarihinde Rumelî kazaskeri olmuş ve 1486 da azledilmiştir. 901/1496 da İstanbul'da vefat etmiştir. Onun önemli çalışmalarından biri Teftâzânî'nin *Şerhu'l-'Akâid*'ine yazdığı haşiyedir (*Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'akâid*). (bk. Taşköprizâde, *a.g.e.*, ss.142-146; Mecdî, *a.g.e.*, I, 161-166; Franz Babinger, "Kastallânî", *LA*, VI, 339.)

⁸ Kastamonu'da doğdu. Asıl adı Muhyiddin Mehmed'dir (ö.901/1496) Hızır Bey ve Alâeddin et-Tüsî'den ders aldı. Fatih'in Sahn-ı Seman Medresesinde görev yaptı. Birçok öğrenci yetiştirdi. Kelâma dair bazı eserleri şunlardır: *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Tecrid*, *Risâle fi kelâmıllah ve rü'yatib*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkef*, *Risâle fi nefsi nisbeti'l-hüsrân ile'l-enbiyâ*. (bk. İlyas Üzümlü, "Haipzâde Muhyiddin Efendi", *DİA*, XVI, 463-464.)

⁹ Taşköprizâde, *a.g.e.*, s.378.

¹⁰ bk. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s.378; krş. Şamil Öçal, *a.g.e.*, s.19.

¹¹ bk.Şamil Öçal, *a.g.e.*, s.20; Selahattin Yıldırım, Edirne Darulhadisi ve Müderrisleri, s.85.

Efendinin vefatı üzerine Şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Sekiz yıl bu vazifede kaldıktan sonra 16 Nisan 1534 (h. 940-941) yılında vefat etmiştir.¹²

B- İlmî Şahsiyeti

Kemâl Paşazâde, Osmanlının çok yönlü ve dirayetli âlimlerindendir. Hukuk, tarih, kelâm-felsefe ve edebiyat sahalarında birçok eser telif etmiştir. İlmî ihataşı, muhakeme ve münazaradaki kuvvet ve kudreti çok yüksek olması itibarıyla kendisine *Müftü's-Sakaleyn* unvanı verilmiştir. Ömer Nasuhî Bilmen'in ifadesiyle, "En muktedir âlimlerin eserlerini ve görüşlerini tenkide tâbi tutmaktan, en müşkil konuları münakaşa etmekten zevk duyardı. En büyük, en tanınmış âlimlerin eserlerine şerh ve haşiyeler yazar, onları intikâda çalışır; hiç kimsenin hatırına gelmeyecek nükteler ve faydalar keşfederdı."¹³ O, kelâm ve felsefe sahasında yazdığı eserlerde bu ilimlerin tarih boyunca tartışılan en girift konularını çekinmeden ele almış, ilgili âlimlerin eserlerini tahkik ve tetkik ederek onlara eleştiriler yöneltmiştir. Aşağıda tahlilini sunduğumuz risâlede de benzer bir tutum sergileyerek döneminin en ünlü âlimlerinin konuyla ilgili eserlerini bu zaviyeden değerlendirmiş ve birçok hususta onları tenkit etmiştir. Kelâm ve felsefe sahasındaki ilmî birikimi ve cesareti sebebiyle o, Teftâzânî (ö.793/1390) ve Şerif Cürçânî (ö.816/1413) ile karşılaştırılmış ve hatta onlardan daha üstün olduğu ileri sürülmüştür.¹⁴

Kemâl Paşazâde'in Sultan II.Bayezid döneminde başlayan şöhreti, Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî devrinde zirveye çıkmıştır. Âlim, şair ve mütefekkir olan bu zât, Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç yüzün üzerinde risâle ve eser kaleme almıştır.¹⁵

¹² bk. Taşköprizâde, *a.g.e.*, 377-378; Mecdî, *Şekâ'ik Tercümesi*, I, 385.

¹³ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, I, 409-411.

¹⁴ Şamil.Öçal, *a.g.e.*, s.22.

¹⁵ bk. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s.379. Kemâl Paşazâde'nin bibliyografyasıyla alakalı olarak müracaat edebileceğimiz bazı önemli kaynaklar şunlardır: Azam-zâde Cemil, *Ukûdu'l- cevâbir fî terâcimi men lehüm hamsîne tasnifen fe mietu fe-ekser*, Beyrut 1326; Nihal Atsız, "Kemâlpaşa-Oğlu'nun Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul 1966, sy. IV, ss. 71-112; sy. VII, ss. 83-135; Yekta Saraç, *Şeyhu'l-İslâm Kemâl Paşazâde*, İstanbul 1995; Şamil Öçal, *Kemâl Paşazâde'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara 2000.

II- Fİ HAKİKATİ'L-MU'CİZE ADLI RİSALE

A- Risâlenin İlmî Kıymeti

Genel olarak kelâm eserlerinde nübüvvetin imkanından ziyade¹⁶ bunun ispatına ağırlık verilmiştir. Aslında bu bir bakıma makul bir yaklaşımdır. Zira bütün semâvî dinler, Allah'ın insanlara yol göstermek üzere yine insanlar arasından elçiler gönderdiği prensibini kabul ederler. Dolayısıyla hem semâvî dinlerin kendi aralarındaki tartışmalarda hem de Müslümanların içe dönük tartışmalarında nübüvvetin imkanı ve tarihen sabit olduğu hususuna ağırlık verilmesine gerek görülmemiştir. Buradaki asıl tartışma, peygamber olduğunu iddia eden bir kimsenin söz konusu peygamberler zümresine mensup olduğunun nasıl bilineceği meselesidir. İşte burada kelâmcılar bazı metotlar geliştirmişlerdir. Bunların en önemlisi de mûcize delilidir.

Kelâm literatüründe *mûcize* terimi yaklaşık olarak hicrî III. asrın sonlarına doğru ıstılahlaşmış, hicrî IV. asırda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mûcize terimi, Kur'an ve hadislerde peygamberlik delillerini ifade etmek üzere kullanılan *âyet*, *beyyine*, *burhan*, *sultan*; *a'lam*, *delâil* gibi terimlerden çok daha özel ve dar kapsamlıdır.¹⁷ Kelâmcılar, Kur'an'da zikredilen peygamberlik delillerinin ortak özelliklerinden hareketle bu tanıımı yapmış olmalıdırlar. Onlar, bir hadisenin mûcize olabilmesi için gerekli tüm özellikleri ince bir araştırmanın sonucunda ortaya koymuşlardır. Bu itibarla kelâmcıların mûcize diye tanımladıkları bir hâdiseyle, muhaddislerin *a'lam* ve *delâil* dedikleri hâdiseler arasında önemli farklar mevcuttur.

Kelâmcılar, mûcizeyle alakalı konuları nübüvvetin bir alt başlığı olarak ele almışlar ve onu peygamberliğin en önemli ispat delili olarak değerlendirmişlerdir. Böyle olmakla birlikte sırf mûcize konusuna tahsis edilmiş eserler oldukça azdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, mûcize konusuna tahsis edilmiş ve "mûcize" ismini taşıyan ilk eser Şîî-İmâmî Ebu'n-Nadr Muhammed

¹⁶ Nübüvvetin imkanı konusunda Kelâm Ekolleri arasındaki tartışmalar için bk. Mustafa Akçay, "Bir Kelâm Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı", SA.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 2001/3, ss.217- 246.

¹⁷ Kur'an'da mûcizeyle ilgili kavramlar için bk. Bulut, *Kur'an Işığında Mûcize ve Peygamber*, İstanbul 2002, ss.24 -41.

b. Mes'ud el-Iyâşî'nin (ö.320/932) *Kitabu ibticâci'l-mu'cize* adlı eseridir.¹⁸ Ancak ismen bilinmesine rağmen bu eserin her hangi bir nüshası tespit edilememiştir. Bâkullânî'nin (ö.403/1013) mûcize konusuna tahsis edilmiş müstakil bir eser olarak değerlendirebileceğimiz *el-Beyân*¹⁹ adlı eseri de önem arz etmektedir.

Kemâl Paşazâde'in bu risâlesi, hem otantikliği hem de muhtevası açısından kayda değer özellikler taşımaktadır. Bu risale, mûcize konusuna tahsis edilmiş müstakil bir çalışma olması bakımından türünün ilk örneklerinden olmasının yanında, konunun ayrıntılarını vermesi açısından da önem arz etmektedir. Özellikle mûcizenin hakikati, rûknü ve şartlarının tasnifi hususlarındaki yaklaşımı dikkat çekmekte ve bu hususlarda ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir. Kemâl Paşazâde, kendi dönemine kadar kelâm tarihinde tartışılmış olan bu meseleyi daha ayrıntılı bir şekilde ve bir müdekkik nazarıyla incelemiş, bu sahada otorite kabul edilen kelâmcıları ve eserlerini de zaman zaman tenkit etmekten çekinmemiştir. Nitekim onun elimizdeki bu risâlesinin bir bakıma Teftâzânî (ö.793/1390) ve Cürçânî'nin (ö.816/1413) eserlerindeki mûcize meselelerinin eleştirisel bir şerhi olduğunu söylemek mümkündür. Kanaatimize göre, mûcize meseleleriyle ilgilenen bütün araştırmacıların vazgeçemeyeceği bir kaynaktır. Müellifin Arapça olarak kaleme aldığı bu risâlenin kelâm ilmi açısından taşıdığı kıymetin yanı sıra kendi dönemindeki ilmi tartışmalar ve kültürel seviye hakkında da bilgi vermesi noktasından da ayrı bir önemi haizdir.

B- Risâlenin Telifinde Faydalanan Kaynaklar

Osmanlı medreselerinde akâid ve kelâm dersleri için *el-Mevâkef*, *Şerhu'l-Mevâkef*, *Şerhu'l-Mekâsıd* ve *Şerhu'l-Akâid* gibi müteahhir klasik kelâm eserlerinin okutulduğu bilinmektedir. Kemâl Paşazâde'nin de bu kaynaklardan azami derecede faydalandığı görülmektedir. Ancak *Risâle*'nin telifinde faydalandığı bu eserlerin hemen hepsinin Eş'arî kelâmcılarına ait olması dikkat çeken bir husustur. Bunun, Osmanlı medreselerinde Eş'arî kelâm anlayışının ve eserlerinin okutulmasıyla yakın bir ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Yine

¹⁸ bk. İbnü'n-nedim, *Fihrist*, 240-242. Ayrıca bk. İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 32-33; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, III, 714-715.

¹⁹ Bâkullânî, *el-Beyân 'anî'l-fark beyne'l-mu 'cizât ve'l-kerâmât*, (nşr. Richard J. Mccarthy), Beyrut 1958.

müellifin konunun tartışılması sırasında kullandığı “kesb” gibi bazı terimlerin de Eş’arî kelâm literatürüne ait ıstılahlar olduğu görülmektedir.²⁰ Metinden anlaşıldığı kadarıyla Kemâl Paşazâde, mütekaddimin dönemi kelâmcılarının eserlerinden doğrudan yararlanamamış ancak müteahhirin dönemi kaynaklarından söz konusu âlimlerin görüşlerini aktarmıştır. Kemal Paşazâde, bazen müellifin bazen de eserin ismini vermiştir. Biz, belirtilen müellifin hangi eserinden yararlandığını metin mukayesesi yapmak suretiyle tespit etmeye çalıştık. Risâlede geçen müellif isimlerinden ve eser adlarından hareketle Kemal Paşazâde’nin risâleyi kaleme alırken yararlandığı kaynaklar şunlardır:

1-Ebû Mansur el-Ezherî (ö.370/980), *Tehzîbü’l-lügâ*²¹

2-Seyfeddin Âmidî (h.551-631/ m.1156-1233), *Ebkârü’l-efkâr*²²,

3- Nasıreddin Tûsî (ö.672/ 1274), *Tecridü’l-i’tikâd*²³

4-Adudiddin İcî (h.680-756/ m.1281-1355), *el-Mevâkıf fî ‘ilmi’l-keîlâm*²⁴,

5-Seyyid Şerif Cürcânî (h.740-816/ m.1340-1413), *Şerhu’l-Mevâkıf*²⁵,

6-Sadeddin Teftâzânî (h.722-792/m.1322-1390), *Şerhu’l-‘Akâid*²⁶ ve *Şerhu’l-Mekâsüd*²⁷,

²⁰ bk.Risâle, ss. 138, 141.

²¹ Ebû Mansur el-Ezherî, *Tehzîbü’l-lügâ*, (nşr. Abdüsselâ Hârûn- M. Ali en-Neccâr), I-XV, Kahire 1964-1967.

²² Âmidî’nin bu eseri matbu değildir. Biz karşılaştırma yaparken Süleymaniye Kütüphanesi no. 747, (I, vr. 505a- 526a) nüshasını kullandık.

²³ İbn Kemâl, mücizenin tanımını verirken “Tecrid sahibinin de kaydettiği gibi...” ifadesini kullanmıştır (bk. Risâle, s.147). Bu ibareden hareketle sözü edilen eserin Nâsirüddin Tûsî’nin *Tecridü’l-i’tikâd* adlı eseri olduğunu tahmin ediyoruz.

²⁴ Biz, risâlenin metniyle karşılaştırmak üzere *el-Mevâkıf fî ‘ilmi’l-keîlâm* adlı eserin Beyrut 1417/1997, I. baskısını kullandık.

²⁵ İcî’nin *el-Mevâkıf* adlı eserinin şerhidir. Cürcânî’nin bu eserinde felsefe ve kelâmın en temel konuları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Kendisinden sonra gelen düşünürler tarafından vazgeçilmez bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. İbn Kemâl, tahlil ve değerlendirmesini yaptığımız bu risâlesinde ve diğer kelâm eserlerinde bu kitaptan azami derecede faydalanmıştır. Hatta onun bu risâlesi, Cürcânî’nin konuyla ilgili görüşlerinin eleştirel bir izahı olduğu söylenebilir.

²⁶ *Şerhu’l-‘Akâid*’in Bahar Yay., İstanbul 1973 baskısını kullandık.

²⁷ *Şerhu’l-Makâsüd*, (nşr. Abdurrahman Umeyra), I- V, Beyrut 1409/1989 baskısını kullandık.

C- Risâlenin Muhtevası

Mûcize meselesini ele aldığı bu risâlesinde Kemâl Paşazâde, konuyu çeşitli açılardan değerlendirmiştir. Müellif konuyu, mûcizenin sözlük ve terim anlamı, rükünleri, şartları ve peygamber olduğunu iddia eden bir kimsenin doğruluğuna delil oluşu gibi ana başlıklar altında incelemiştir. Zaten o, risâlenin yazılış amacını “mûcizenin hakikati ve peygamberlik iddia eden kimsenin doğruluğuna delil oluşunu beyan etmek” şeklinde açıklarken bu hususa dikkat çekmiştir.²⁸

1- Mûcizenin Sözlük ve Terim Anlamı

Mûcize kelimesi ‘ac̣ kökünden gelen bir isimdir. ‘Acz kelimesi gücün karşıtı olan “zayıflık” anlamında kullanılmaktadır. Kemâl Paşazâde, kelimenin bu anlamıyla ilgili olarak Ebû Mansûr el-Ezherî’den (ö.370/980) alıntı yaparak; i‘câzın anlamının “öne geçmek” (sebk, fevt)²⁹ olduğunu söylemiştir.³⁰ Onun, kelimenin bu yönüne ağırlık vermesi ve özellikle i‘câzın “âciz bırakma” şeklindeki anlamına vurgu yapması, risâledeki temel görüşün kelimenin bu anlamı üzerine bina edilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Kemâl Paşazâde i‘câzın, meydan okumanın (tehaddide bulunmanın) bir özelliği olduğunu söyler. Bu durum, bir şeyin kendi sebebine isnat edilmesi gibi, kendisiyle meydan okunulan şeye mecâzî olarak isnat edilmesidir. Aslında mûciz yani insanları bir şeyi yapmaktan âciz bırakan kimse, görünüşte her ne kadar peygamber ise de, bu gerçekte bizzat Allah’ın kendisidir. Kelâmcılara göre, mûcize kelimesinin sonundaki “ta” harfinin “el-hakîkatü” kelimesinde olduğu gibi, sıfat halinden isim haline geçişi göstermektedir.³¹ Bu itibarla *mûciz* kelimesi, fiili yapan kimseyi gösterdiği halde *mûcize* kelimesi failin değil ortaya konulan hârikulâde olayın ismidir. Böylece mûcize kelimesi belli bir olayın ismi olmuştur.

²⁸ bk. Risâle, s.137.

²⁹ bk. Ebû Mansur el-Ezherî, *Tebzîbü’l-lügâ*, “‘acz” md., I, 340-342.

³⁰ bk. Risâle, s.137.

³¹ bk. Risâle, s.137. Teftâzânî de, buradaki “ta” harfinin vasfıyetten ismiyete geçişi ifade ettiğini söylemiştir (*Şerhu’l-Makâsîd*, V, 11). Ancak bazı kelâmcılar, buradaki “ta” harfinin mübalağa için olduğu kanaatindedirler (bk. Bağdâdî, *Usûlu’d-dîn*, s.170; Neseî, *Tebzîratü’l-edille*, I, 468; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s.46)

Mûcizenin terim anlamına gelince, Kemâl Paşazâde, geleneksel mûcize tanımını noksan bulur. Mesela o, Teftâzânî'nin "Mûcize, inkarcıların benzerini getirmekten âciz kalacakları şekilde, inkarcılara meydan okuduğu sırada peygamberlik iddiasında bulunan zattan âdetin hilafına olarak zuhûr eden bir iştir"³² şeklindeki tanımını çeşitli açılardan eleştirir.³³ Ona göre mûcizeyi "...bir iş/ olay/ hadise" olarak tanımlamak yeterli değildir. Çünkü fiil olmayan bazı şeylerin de mûcize olabilmesi imkan dahilindedir. Ayrıca "mûcizenin peygamberden zuhûr etmesi" kaydını da isabetli bulmaz. Ona göre *alikoyma/ men'î* (insanların normal şeyleri yapmadaki kudretlerini alkoyma) şeklindeki bazı mûcizeler peygamberin bir müdahalesi olmadan meydana gelmektedir. Bu tür mûcizelerde esas olan, hârikulâde bir fiili yapmaktan aciz kalmak değil, peygamberin iddiası üzerine sıradan bir fiili yapmaktan alıkonulmak, bunu yapmaya güç yetirememektir. Dolayısıyla burada bir fiilden söz edilemez. Bu itibarla o, söz konusu geleneksel mûcize tanımında "men'î mûcize"lere yer verilmediğinden bu tanımların eksik olduğunu belirterek şöyle bir tanım yapmıştır: "Mûcize, peygamberlik iddia eden kimsenin elinde, inkarcıları muarazadan âciz bırakacak şekilde zuhûr eden bir hâdisedir. Bu hâdisenin alışılmış olmayan (*leyse bi-mu'tâd*) bir tarzda zuhûr etmesi ya da alışılmış (*mu'tâd*) olan şeyden alkoymak şeklinde olması eşittir."³⁴

2- Mûcizenin Rûknü

Kemâl Paşazâde'e göre mûcizenin rûknü, peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin inkarcıları âciz bırakmasıdır.³⁵ Peygamber, bunu, inşikâk-ı kamer (ayın yarılmaması) gibi fiilî /hissî mûcizeyle yapabileceği gibi, sıradan bir eylemi yapmaktan insanları alkoymak şeklindeki bir men'î mûcizeyle de yapabilir. Bir diğer ifadeyle mûcize göstermek alışılmışın dışında (*ğayr-i mu'tâd*) bir şeyi ortaya

³² Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâid*, s.166.

³³ Risâle, s. 138.

³⁴ Risâle, s.147.

³⁵ Risâle, s. 138. Aslında İbn Kemâl'in bu ifadesinde bir eksiklik vardır. Bize göre mûcizenin rûknü, sadece inkarcıları değil aksine bütün insanları âciz bırakmak olmalıdır. Çünkü peygamber, hidâyet mûcizesiyle sadece inkarcılara meydan okumaz. Onun muhatabı, Kur'an-ı Kerim örneğinde olduğu gibi, insan ve cinler yani bütün canlılardır.

koymakla olabileceği gibi, alışılmış (*mu'tâd*) olanı yapmaktan alıkoymak şeklinde de olabilir. Çünkü her iki durumda da muhatapların âciz kalmaları söz konusudur. Mûcizenin rûknü, peygamberlik delili karşısında insanların âciz kalmaları olduğuna göre, böylece i'câz gerçekleşmiş olur.

Kemâl Paşazâde, mûcizelerin zuhûrunda peygamberin rolünü dikkate alarak fiilî mûcizeleri; peygamberlerden *sâdır* olan ve *zâhir* olan mûcizeler diye ikiye ayırır. Müellif, bazı mûcizelerin hem sudûr hem de zuhûr bakımından peygamberden meydana geldiğini, bazılarının ise sadece zuhûr ettiğini söyler. İlkine inşıkak-ı kamer mûcizesini örnek verir. Çünkü Hz. Peygamber, bu olayın meydana gelmesini hem istemiş hem de parmağıyla işaret ederek olaya müdahale etmiştir. Dolayısıyla bu olay peygamberden sudûr ederek zuhûr etmiştir, denilebilir. İkinci tür mûcizeler ise, peygamberden sudûr etmeden zuhûr etmişlerdir. Bunların meydana gelmesinde peygamberin bir irâde ve müdahalesi söz konusu değildir. Kemâl Paşazâde, buna örnek olarak Kur'an-ı Kerim'i gösterir. Çünkü Kur'an'ın vahiy edilmesi ilâhî iradeyle ilgilidir ve bunda peygamberin bir müdahalesi söz konusu değildir. Şu halde Kur'an mûcizesi, Hz. Peygamber'in irâde ve müdahalesi olmaksızın zuhûr etmiştir.³⁶

Kemâl Paşazâde, men'î mûcizeleri *sudûr* ve *zuhûr* tasnifinin dışında değerlendirir. Ona göre men'î mûcizeler, ne sudûr bakımından ne de peygamberin elinde zuhûr etmesi bakımından peygambere nispet edilirler. Bunların peygambere nispet edilmeleri, peygamberin meydan okumasının akabinde ve iddiasına uygun bir tarzda vuku bulmaları sebebiyledir.³⁷

Kemâl Paşazâde, "âciz bırakmanın/ i'câzın" bir fiil olup olmadığı meselesini tartışır.³⁸ Ona göre fiilî mûcizelerde bir eylem vasıtasıyla muhatabı âciz bırakmak vardır. Örneğin inşıkak olayında insanlar, ortaya konulan hârikulâde fiilin benzerini yapmaktan âcizdirler. Ancak men'î mûcizelerde muhatabı âciz bırakan bir eylem yoktur. Mûcizenin hakikati insanları âciz bırakmak olduğuna göre, men'î mûcizelerdeki i'câzın nereden kaynaklandığı sorusu akla gelmektedir. Müellif, men'î mûcizelerdeki i'câzın bir fiilden

³⁶ Risâle, s. 138.

³⁷ Risâle, s. 138.

³⁸ Risâle, ss.138-139.

kaynaklanmadığını, aksine burada sıradan bir fiili yapmaktan alıkonma tarzında bir mûcize olduğunu söyler. Ona göre burada peygamberden *sıdûr* eden ya da *zuhûr* eden bir şey yoktur.³⁹ Aslında peygamber hârikulâde bir olay değil, sıradan bir şey yapmaktadır. Ne var ki Allah, peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin muhataplarında, söz konusu şeyi yapabilecek kudret yaratmamıştır. Şu halde buradaki i'câz, insanların normalde yapabildikleri halde peygamberin meydana okumasının akabinde belirtilen fiili yapmayı başaramamalarıdır. Yani sıradan bir fiili yapmaktan alıkonulmaları ya da kudretlerinin olmamasıdır. Bu ise tamamen Allah'ın kudretiyle alakalı bir durumdur.

3- Mûcizenin Şartları

Kemâl Paşazâde, mûcizenin şartları/özellikleri konusunda orijinal bir tasnife giderek mûcizenin şartlarını iki bölümde değerlendirir. Bunların ilki, mûcizenin rûknünün gerçekleşmesi için gereken şartlar, diğeri ise peygamberlik iddiasında bulunan şahsın bu iddiasındaki doğruluğuna delâleti için gereken şartlar şeklindedir.

a) Mûcizenin Rûknünün Tahakkukunda Gerekli Olan Şart

Buna göre mûcize hârikulâde olmalıdır.⁴⁰ Çünkü bu özellik olmadan i'câz olmaz. Bir şeyin mûcize olabilmesi için onun olağanüstü bir tarzda meydana gelmiş olması gereklidir. Bundan maksat, söz konusu olayın Allah'tan sadır olması yani ilâhî bir fiil olmasıdır. Bunun ilâhî bir fiil olduğunu anlamak da mûcizenin rûknünün gerçekleşmesiyle mümkündür. Mûcizenin rûknü ise, peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin ister fiilî isterse men'î tarzda olsun inkarcıların benzerini yapamayacakları bir şeyi delil olarak ortaya koymasıdır. Aslında bir olayın mûcize oluşu, onun belirtilen şartlar çerçevesinde zuhûr etmesiyle bilinir. Şartlarına uygun olarak zuhûr eden bir olay, her ne kadar hârikulâde olmasa da, ilâhî bir fiildir ve dolayısıyla mûcizedir. Bu olayın tabiat kanunlara uygun ya da aykırı olması onun mûcize oluşuna engel teşkil etmez. Böylece Kemâl Paşazâde, mûcizenin rûknünün gerçekleşmesi için onun

³⁹ Risâle, s. 138.

⁴⁰ Risâle, s. 140.

muhatapları âciz bırakacak bir tarzda zuhûr etmesinin gerektiğini ve bu şekilde zuhûr eden bir olayın da hârikulâde olduğuna vurgu yapmıştır. Ona göre bu özellik bütün mucizelerin müşterek vasfıdır. Müellif, mucizelerin hârikulâde olması özelliğini, onun rûknünün gerçekleşmesinin şartı olduğunu ifade ettikten sonra bunun mucizenin delâletinin şartları arasında tekrar sayılmasını da doğru bulmaz. Bu bakımdan o, Teftâzânî ve Cürçânî'yi eleştirir. Çünkü mucize denildiğinde söz konusu delilin olağanüstü olduğu anlaşıldığı için ayrıca bu özelliği mucizenin şartları arasında saymaya ihtiyaç yoktur.

b) Peygamberin doğruluğuna delil oluşu için gerekli şartlar

Kemâl Paşazâde'ye göre bir olayın peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin doğruluğuna delâlet edebilmesi için şu özellikleri taşıması gerekir:

1- Mucize, teaddide bulunan kimsenin iddiasına uygun bir şekilde meydana gelmelidir.⁴¹ Örneğin bir kimse "Benim mucizem ölülerini diriltmektir" dedikten sonra, "dağın konuşturulması" gibi başka bir hârikulâde olayı mucize olarak gösterse bu durum asla onun peygamberliğine delil olmaz. Çünkü mucize, Allah'ın peygamberinin doğruluğunu sözlü olarak tasdik etmesi yerine geçer. Bu itibarla, dağın konuşması her ne kadar olağanüstü bir durum ise de, bu durum iddiaya uygun bir tarzda zuhur etmediğinden mucize olarak değerlendirilmez.

2- Delil olarak ortaya konulan hârikulâde olay peygamberi yalanlamamalıdır.⁴² Kemâl Paşazâde konunun anlaşılması için şu örneği verir: Bir kimse "Benim mucizem şu kertenkelenin konuşmasıdır" demiş olsa, sonra da kertenkele konuşup onun yalancı bir sahtekar olduğunu söylese, bu durum iddia sahibinin yalancılığına delâlet eder." Bu itibarla mucizenin iddiaya uygun bir şekilde vuku bulması ve ayrıca vukuundan sonra iddia sahibini yalanlamaması gerekir.

Kemâl Paşazâde, bu ayrıma dikkat çekerek Teftâzânî'nin bu iki şartı birleştirerek tek bir şart halinde zikretmesini⁴³ hatalı bulur.⁴⁴ Çünkü buradaki incelik, iddiaya uygun bir şekilde vuku bulan hârikulâde olayın vukuundan sonra

⁴¹ Risâle, s.141.

⁴² bk. Risâle, s. 141.

⁴³ bk. Teftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd* V, 12.

⁴⁴ Risâle, s. 141.

iddia sahibini yalanlamamasıdır. Bu itibarla Kemâl Paşazâde, bu iki şartın birleştirilmesini isabetli bulmaz. Nitekim kelâmcıların büyük bir ekseriyeti, mûcizelerin iddiaya uygun bir şekilde meydana gelmeleri ile peygamberi yalanlamamaları özelliğini ayrı şartlar olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁵

III- Mûcize peygamberin elinde zuhûr etmelidir. Bundan maksat, mûcizenin zuhûrunda peygamberin kesb ve irâdesinin olmasıdır.⁴⁶ Aksi takdirde “güneşin her gün doğması” gibi olaylar, peygamberlik iddiasında bulunan sahtekarlar tarafından da mûcize olarak takdim edilebilmeleri mümkün olduğundan delil olarak kabul edilmezler. Peygamber, kesb ve irâde açısından mûcizeye nüfuz etmelidir ki bu olay onun doğruluğuna delâlet etsin. Bundan maksat, mûcizenin bizzat peygamberin elinde gerçekleşmesi olmayıp vukuunda nebinin müdahalesinin bulunmasıdır. Şöyle ki, peygamberlik iddiasıyla olağanüstü olay arasında nicelik ve nitelik bakımından bir ilişki kurulmalıdır. Aksi takdirde söz konusu hârikulâde olay tasdik etmek ya da tekzip etmek şeklinde bir anlam taşımaz. Bu bakımdan kelâmcılar mûcizeyi tanımlarken “Peygamberin elinde zuhur etmelidir” kaydını koymayı ve bunu bir şart olarak göstermeyi gerekli görmüşlerdir.⁴⁷ Burada peygamberin beşerî gücü ile mûcizevî olay arasında bir ilişki kurmaya da gerek yoktur. Zira başkalarının başaramadığı ve sadece peygamberin yapabildiği sıradan bir olayın da ilâhî kaynaklı olduğu anlaşılabilir. Bu itibarla olayın hârikulâde olmasına ayrıca vurgu yapmaya gerek yoktur.⁴⁸

IV- Mûcize peygamberlik iddiasından önce zuhûr etmemelidir.⁴⁹ Çünkü iddia ortaya konulmadan önce bir tasdikin olması makul değildir. Bundan maksat, peygamberlik iddiasının mûcizeden önce ortaya konulmasıdır.⁵⁰ Bu

⁴⁵ bk. Bâkullânî, *el-Beyân*, ss.45-47; Bağdâdî, *a.g.e.*, ss.170-171; Cüveynî, *el-'Akâidetü'n-nizâmîyye*, s.67; Neseî, *a.g.e.*, I, 484-485; Meşeddâllî, *Şerhu'l-Risâle*, s.41; Bulut, *Mûcize ve Peygamber*, ss.52-56.

⁴⁶ *Risâle*, s. 141.

⁴⁷ bk. Ebû Ya'lâ, *el-Mûtemed*, 155; Sâbûnî, *a.g.e.*, s.46; Tefrâzânî, *Şerhu'l-'Akâid*, s.166; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 343.

⁴⁸ bk. *Risâle*, s. 141.

⁴⁹ *Risâle*, s.142.

⁵⁰ İbn Kemâl, *Mevâkıftan* alıntı yaparak şöyle bir örnek verir: “Bir kimse, boş olduğunu bildiğimiz ve kilidenip açılmasına kadar yanımızda bulunan bir sandık için “Bu sandığın içinde şunlar şunlar vardır” dese, sonra da sandığın içinden onun dediği şeyler çıkarsa, -her ne

itibarla mûcize, peygamberlik iddiasından sonra gerçekleşmeli ve olayla iddia arasında açık bir ilişki kurulmalıdır.

Kemâl Paşazâde, peygamberlerden nübüvvet öncesi dönemde zuhûr eden hârikulâde olayları ve özellikle Hz. İsa'nın henüz beşikte iken "Allah beni nebi kıldı"⁵¹ sözünü, mûcizenin dördüncü şartıyla ilgili olarak değerlendirmiştir.⁵² Müellif, peygamberlerden nübüvvet öncesinde meydana gelen olağanüstü hadiselerin mûcize olarak değerlendirilemeyeceği kanaatinde. Nitekim genel olarak kelâmcılar, bu tür olayların kerâmet ya da irhas olarak değerlendirilmesi taraftarıdır.⁵³ Kemâl Paşazâde, mûcizenin gecikmesiyle alakalı meseleleri de burada ele almıştır.⁵⁴

v- Mûcize, ya ilâhî bir fiil ya da alıkoyma bakımından onun yerine geçen bir şey olmalıdır. Kemâl Paşazâde, bir olayın mûcize olmasının ancak ilâhî kaynaklı bir fiil olmasıyla mümkün olacağını belirtmiştir. O, bir olayın ilâhî kaynaklı olup olmadığının da ancak yukarıda zikredilen şartlar çerçevesinde bilinebileceğini ve bu sonuncu şartın da diğerlerinden hareketle ortaya konulduğunu açıklamıştır.⁵⁵

kadar bunların meydan okumadan hemen önce yaratılmış olması ihtimal dahilinde ise de- bu durum açık bir mûcizedir." (Risâle, s.142. krş. İcî, *el-Mevâkef*, III, 339.)

⁵¹ Meryem 19/ 30.

⁵² İbn Kemâl, konuyla ilgili olarak şunları kaydetmiştir: İsa (a.s.) "Allah beni nebi kıldı" sözünü söyledikten sonra kendisinde nübüvvet şartları olgunlaşınca kadar peygamberlik davasını açıklamamıştır. Hz. İsa'nın "Allah beni nebi kıldı" (Meryem 19/30) sözü, Hz. Peygamberin "Adem su ile çamur arasında iken ben nebi idim" sözü gibidir. Hz. Peygamber bununla nübüvveti bilfiil kabul ettiğini ve buna ehil olduğunu kastetmiştir. Dolayısıyla Hz. İsa'dan hikaye edilen bu sözün anlamı "Allah Taalâ, beni beşikte olduğum halde peygamberlik için ehil ve hazır kıldı" şeklindedir. Hz. Peygamberin sözünün anlamı ise, "Ben Adem'in (a.s.) yaratılmasından önce nübüvveti hazır kılınmışım" şeklindedir. Bu istitaat, latif bedeninden önce yaratılmış olan mübarek ruhunda vardı. (bk. Risâle s. 144)

⁵³ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, vr. 509a; İcî, *el-Mevâkef*, III, 339.

⁵⁴ İbn Kemâl, bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: Mûcizenin gecikmesine yani peygamberlik davasının ortaya konulmasından sonra mûcizenin zuhûrünün gecikmesine gelince, eğer bu gecikme normal sayılan kısa bir zaman olursa, nübüvveti delâleti hususunda her hangi bir tartışmaya gerek olmaksızın mümkündür. Eğer uzun bir zaman olursa, örneğin bir kimse "Benim mûcizem bir ay sonra şöyle olmalıdır" derse ve bu da belirtilen zaman içinde gerçekleşirse, bu olay da tartışmasız bir şekilde mûcizedir. Fakat bu tarzda meydana gelen mûcizenin şekli hususunda ihtilaf edilmiştir. Buradaki i'câz, vukuundan önce peygamberin gaybden haber vermesidir, denilmiştir. (Risâle, s.144)

⁵⁵ Risâle, s. 144.

4- Mûcizenin Delâleti

Kemâl Paşazâde, mûcizenin delil oluş şeklini açıklarken, belirtilen özelliklere sahip bir olayın mûcize olduğunu ve bu olayın akabinde Allah'ın peygamberin doğruluğuna dair insanların zihinlerinde zorunlu bir bilgi yaratacağını belirtmiştir. Bu itibarla o, mûcizenin peygamberin doğruluğuna dair *zorunlu bilgi*⁵⁶ ifade ettiği kanaatindedir.⁵⁷

Kemâl Paşazâde, mûcizenin *aklî delil*⁵⁸ olmadığını söylemiştir. Çünkü mûcizenin delâlet şekli, fiilin failin varlığına delâleti veya failden sadır olan şey sebebiyle fiilin mükemmel ve sağlam yapılmış olmasının failin âlim olmasına delâleti gibi sırf aklî bir delâlet değildir. Zira aklî deliller aslında delil oldukları şeyle bağlantılıdır. Mesela, göklerin yarılmaması, yıldızların saçılması ve dağların dümdüz olması gibi olağanüstü hadiseler dünyanın parçalandığı ve kıyâmetin kopması anında vaki olacaktır. Halbuki bu hadiseler, her ne kadar olağanüstü iseler de mûcize değildir.⁵⁹

Müellife göre mûcizenin delâlet şekli sem'î bir delâlet⁶⁰ de değildir. Zira doğruluğunu henüz mûcize vasıtasıyla ispat edememiş olan bir kimsenin dinî referanslar kullanarak Allah elçisi olduğunu ispata çalışması, muhataplarını dinen ve aklen sorumlu tutabilmesi için yeterli değildir. Bu itibarla mûcize sem'î bir delil olamaz.⁶¹ O halde İbn Kemâl'e göre, mûcizenin peygamberin doğru

⁵⁶ Zorunlu bilgi (*'ilm zorûrî*), fazla düşünmeden, delile baş vurmadan, kendiliğinden ve kaçınılmaz bir şekilde meydana gelen bir bilgidir. Buna bedihî bilgi de denir. (bk. Cürcânî, *Ta'rifât*, s.43; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 158; Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, ss. 70-71)

⁵⁷ Risâle, ss. 145-146.

⁵⁸ Aklî delil, kendi varlığından dolayı delil olur ve zatı itibarıyla delil olduğu şeyle irtibatlıdır. Bir fiilin varlığının onu yapan bir failin varlığına delil olması böyledir. (bk. Âmidî, *Ebkârü'l-eskâr*, vr. 510a.)

⁵⁹ bk. Risâle, s.145; krş. Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 348.

⁶⁰ Sem'î delil, peygamberlik iddiası mûcize vasıtasıyla kanıtlanmamış bir kimsenin dinî referanslar kullanarak doğruluğunu ispata çalışmasıdır. Kelâmcıların genel kanaatine göre, nübüvvetin ispatı konusunda sem'î delilin geçerliliği yoktur. Bunlar ancak mucizelerin zuhurundan sonra anlam kazanırlar. (bk. Âmidî, *a.g.e.*, vr. 510a-b; İbn Rüşd, *el-Keff*, ss.111-112.)

⁶¹ Risâle, s.145.

sözlü olduğuna delil oluşu, normal /âdî bir delâlettir.⁶² Ona göre, gerekli şartları haiz bir hârikulâde olayın ancak peygamberden zuhûr edebileceği hususu âdete dayalı olarak bilinebilir.⁶³

Müellif, mûcizenin delâletiyle alakalı olarak *idlâk*⁶⁴ meselesine de değinerek Allah'ın yalancı bir kimsenin elinde hârikulâde bir olayı yaratmaya muktedir olduğunu, ancak peygamberlik iddiasıyla birlikte böyle bir hârikulâdenin asla meydana gelmeyeceğini belirtmiştir. O, bu durumu şöyle izah eder: Mûcize, Allah'ın, nübüvvet iddiasında bulunan kimsenin doğruluğunu kendisiyle kastettiği bir hârikadır. Mûciz olan hârikulâde üzerinde düşünen ve bu olayın ancak zikredilen özelliklerle mûcize olacağını bilen kimse, söz konusu hârikulâde olayın peygamberin doğruluğunu tasdik ettiğini anlar.”⁶⁵ Çünkü Allah, peygamberlik iddiasında bulunan sahtekarlara asla bu tür fırsatlar vermez.

Kemâl Paşazâde risâlesinin özetini şu cümlelerle verir: “Mûcize, peygamberlik iddia eden kimsenin elinde, inkarcıları muarazadan âciz bırakacak şekilde zuhûr eden bir hadisedir. Bu hadisenin alışılmış olmayan (*leyse bi-mu'tâd*) bir tarzda zuhûr etmesi ya da alışılmış (*mu'tâd*) olan şeyden alıkoymak şeklinde olması eşittir. Nübüvvet davasında nebinin doğruluğunu bilmenin yolu bu kişinin elinde mûcizenin *zuhûr* etmesiyle mümkündür. Bu ise, hârikulâde ve iddiaya uygun olarak alışılmış olmayan bir şeyi yapmak ya da alışılmış bir şeyi yapmaktan alıkoymaktır.”⁶⁶

⁶² Mûcizenin âdete dayalı bir delil olmasından maksat, peygamberin isteği üzerine meydana gelen olayın her hangi bir araştırma ve incelemeye gerek duymadan kendi doğruluğunu ispat etmek üzere gerçekleştiğinin tabîi seyir içerisinde anlaşılmasıdır. Bir kimsenin yüzünün kızarmasından onun utandığı, korku tezahürleri gösteren birinin korttuğu bu hallerinden nasıl normal olarak anlaşılıyorsa, mûcizenin zuhûrunun akabinde nebinin doğruluğunun bilinmesi de böyledir. (bk. Tefâtânî, *Şerhu'l-'Akâid*, s.166; a.mlf., *Şerhu'l-Mekâsıd*, V, 17-19. Ayrıca kış. İcî, *el-Mevâkıf*, III, 340-341; Cürçânî, *Şerbu'l-Mevâkıf*, III, 348-349.)

⁶³ Risâle, s.145-146.

⁶⁴ Ehl-i sünnete göre idlâl, Allah'ın kulda dalâleti yaratması; Mütezileye göre ise, dalâleti kendinde halk eden kulu Allah'ın “sapık” diye isimlendirmesidir (Topaloğlu, *Matürîdiye Akaidi*, s.199) Nübüvvet konusunda idlâl ise, yalancı peygamberin elinde insanları şüpheye düşürecek tarzda Allah'ın bazı olağanüstü hadiseler yaratması anlamındadır.(Bulut, *a.g.e.*, ss.43-55)

⁶⁵ Risâle, s.147.

⁶⁶ Risâle, ss. 147-148.

III- DEĞERLENDİRME

Adından da anlaşılacağı üzere bu risâlede, mûcizenin hakikati, şartları ve peygamberliğe delil oluş şekli tartışılmaktadır. Mûcize meselesi, şüphesiz nübüvvetin en önemli konusudur. Genel olarak kelâmcılar, mûcizelerin peygamberliğin zorunlu bir parçası olmadığını kabul etmekle beraber, nübüvvetin ispat edilebilmesi için dinen ve aklen gerekli olduğu kanaatindedirler.⁶⁷ Çünkü insaf ve iz'an sahibi kimseler için peygamberin doğru sözlü olduğunu anlamak için onun şahsı, sözü ve eylemleri yeterlidir. Ancak, inkarda ısrar eden kimseleri dinen sorumlu tutabilmek için mûcizevî bir delilin ortaya konulmasına gerek vardır.⁶⁸ Bu itibarla peygamberliğin, dolayısıyla vahyin ispat delili olan mûcizelere ayrı bir önem verilmiştir. Bir olayın peygamberlik delili sayılabilmesi için hangi özellikler taşıması gerektiği, bunların şekil ve mahiyetleri, peygamberliğin doğruluğuna delil oluş tarzı ve benzeri konular ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Bir Osmanlı düşünürü olan Kemâl Paşazâde de, bu risâlesinde, mûcize tartışmalarının girift konularını ele almış, döneminin klasik kelâm eserlerini değerlendirip zaman zaman tenkit etmekten geri kalmamış ve kendi kanaatlerini ortaya koymuştur.

Müellif, mûcizenin mahiyeti, özellikleri, delâleti ve benzeri konulara yer vermesine rağmen kelâmcıların mûcize kelimesini seçip terimleştirmelerinin sebebine hiç değinmemiştir. Bize göre, "Niçin mûcize terimi?" şeklindeki soruya verilecek cevap meselenin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Çünkü mûcize terimi Kur'an'da ve hadislerde geçmemektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Kur'an'da, peygamberlerin doğruluklarını gösteren delillere işaret etmek üzere *âyet*, *beyyine*, *burhân*, *sultân*... gibi terimler kullanılmıştır. Hadislerde de durum böyledir. Ayrıca kelâm literatürü incelendiğinde mûcize teriminin ilk defa III. asrın sonlarında kullanıldığı, IV ve V. asırlarda yaygınlaşıp genel kabul gördüğüne şahit olmaktayız. Bu itibarla kelâmcıların Kur'ânî terimlerle yetinmeyip mûcize kelimesini terimleştirmelerindeki sebepleri iyi tahlil etmemiz gerekir. Klasik kelâm kaynaklarında konunun bu yönüne yer

⁶⁷ Bulut, *a.g.e.*, s.101 vd.

⁶⁸ Neseff, *Tebsiratü'l-edille*, I, 468-469; Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Mu'temed*, ss.155-156.

verilmemesini ve aynı durumun sonraki eserlerde de devam ettirilmesini bir eksiklik olarak değerlendiriyoruz.

Kemâl Paşazâde'ye göre mûcizenin rûknü, peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin inkarcıları âciz bırakmasıdır. Peygamber, bunu, hârikulâde bir olayla yapabileceği gibi, sıradan bir fiili yapmaktan insanları alıkoymak suretiyle de yapabilir. Her iki durumda da insanların peygamber karşısında âciz kalmaları söz konusudur. Ona göre “âciz bırakma” özelliği, bütün mûcizelerin müşterek vasfıdır.

Kemâl Paşazâde, mûcizelerin vukuuyla alakalı olarak “sâdir olma” ve “zâhir olma” şeklinde yeni bir anlayış ortaya koymuştur. Ona göre, -inşikâk-ı kamer mûcizesinde olduğu gibi- bazı mûcizeler hem *sudûr* hem de *zuhûr* bakımından peygamberden meydana gelirken, bazıları da – Kur'an mûcizesinde olduğu gibi- peygamberden sadece *zuhûr* etmişlerdir. Bu yaklaşımla o, mûcizelerin oluşumunda peygamberlerin fiilî katkılarına işaret etmiştir. Özellikle hissî mûcizelerin meydana gelmesinde peygamberlerin fiilî bir katkılarının olduğu görülür.

Müellif, *alıkoyma* (men'î) şeklindeki mûcizelere önem vermiştir. Diğer kelâmcılardan farklı olarak ona göre, Hz. İbrahim'i ateşin yakmaması olayı men'î bir mucizedir.⁶⁹ Çünkü bu mûcizede bir fiili meydana getirme şeklinde subûti bir durum değil, devam etmekte olan bir fiili sona erdirmeye şeklinde selbî bir durum söz konusudur. Buradaki mûcizevî yön, ateşte, yakma kudretinin yaratılmaması (*adem-i halki'l-kudre*)dir. Bu itibarla o, ateşten yakma özelliğinin alıkonulmasına *muhtî* bir anlam vererek bunun fiil kategorisinde değerlendirilmesini isabetli bulmaz. Kemâl Paşazâde'nin men'î mûcizelere önem vermesi, mûcizenin tanımı ve tasnifi konularında bunlara vurgu yapması mûcizenin hakikati ve özelliklerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir.

Kemâl Paşazâde, mûcizenin şartları konusundaki tasnifi oldukça orijinaldir. O, bu şartları; mûcizenin rûknünün gerçekleşmesi için gereken şartlar ve peygamberlik iddiasında bulunan şahsın iddiasındaki doğruluğuna delâleti için gereken şartlar şeklinde iki bölümde değerlendirmiştir. Mûcizenin hakikati

⁶⁹ Risâle, s.139.

inkarcıları âciz bırakmak olduğuna göre, bu durumda mûcizenin hârikulâde olması tabîi olarak zorunludur. Buradan hareketle Kemâl Paşazâde, hârikulâde olma özelliğini, mûcizenin rûknünün tahakkuku için gerekli olan bir şart olarak görmüş ve ayrıca peygamberin doğruluğuna mûcizenin delil oluşu için gerekli olan şartlar arasında zikretmemiştir. Böyle yapanların da gereksiz bir tekrar yaptıklarını belirtmiştir. Diğer taraftan, mûcizenin peygamberin doğruluğuna delil oluşu için zikrettiği şartlar, kelâmcıların zikrettiği şartlarla benzerlik göstermektedir. Kemâl Paşazâde, bu şartları; mûcizenin iddiaya uygun bir şekilde meydana gelmesi, peygamberi yalanlamaması, onun elinde zuhûr etmesi, peygamberlik iddiasından önce vuku bulmaması ve ilâhî bir fiil olması şeklinde önem sırasına göre zikretmiştir. Kelâmcılar, hem mûcizenin şartlarının sayısı hem de bunların öncelik sırası konusunda farklı kanaattedirler. Mesela, kelâmcıların ekseriyeti “mûcizenin ilâhî bir fiil olmasını” ilk şart olarak zikrederken, onun olağanüstü bir şekilde zuhur etmesini de ikinci şart olarak saymışlardır.⁷⁰

Kelâm kaynaklarında mûcizenin nübüvvete delil oluşu hususunda; sem'î, aklî, âdî/normal, vaz'î şeklinde farklı kanaatlerin ortaya konulduğu bilinmektedir. Kemâl Paşazâde, mûcizenin hârikulâde olması, tehadidiyle birlikte iddiaya uygun bir şekilde zuhûr etmesi gibi temel özelliklere dikkat çektikten sonra, bu şartlar çerçevesinde meydana gelen bir mûcizenin peygamberin doğruluğuna delil oluşunu normal/âdî bir delâlet olarak kabul etmiştir. O, bu yaklaşımıyla daha ziyade Eş'arîlerin kanaatini paylaşmıştır. Çünkü Eş'arîlerin genel kanaatine göre mûcize, aklî bir delil olmayıp, âdete dayalı bir delildir.⁷¹

Kelâmcılar, peygamberin doğruluğunun bilinmesinde mûcizelerin ne tür bilgi ifade ettiğini tartışmışlardır. Bazı kelâmcılar, mûcizenin istidlâlî bilgi ifade ettiğini söylerken, bazıları da bunun zorunlu bilgi ifade ettiğini ileri sürmüşlerdir. Kemâl Paşazâde, genelde Eş'arî kelâmcılarının tercih ettiği gibi, mûcizenin zorunlu bilgi ifade ettiği kanaatindedir. Zaten müellifin yararlandığı kelâm kaynakları da Eş'ariyye ekolüne aittir. Kullandığı bazı terimler de böyledir.

⁷⁰ Mûcizede bulunması gereken özellikler konusunda mukayeseler yapmak ve detaylı bir bilgi edinmek için bk. Bulut, *Mûcize ve Peygamber*, ss.43-55.

⁷¹ bk. Âmidî, *a.g.e.*, vr. 510a; İcî, *el-Mevâkıf*; III, 340-341. Tefrâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, V, 17-19.

Bu durum Osmanlı medreselerinde genellikle Eş'arî kelâm eserlerinin okutulmasıyla yakından alakalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Uğur, *Kemâlpaşa-zade Kemâl Paşazâde*, Ankara 1996.
- Âmidî, Seyfeddin Ali b. Muhammed, *Ebkârü'l-efkâr*, Süleymâniye ktp., no. 747. (vr.505a-526a)
- Azam-zâde Cemil, *Ukûdu'l- cevâhir fî terâcimi men lehüm hamsûne tasnîfen fe niyetu fe-ekser*, Beyrut 1326.
- Bağdâdî, Abdülkâhîr b. Tâhîr et-Temîmî, *Usûlî'd-dîn*, (nşr. Heyet), Beyrut 1981.
- Bâkullânî, Ebû Bekîr Muhammed b. Tayyib, *el-Beyân 'anî'l-fark beyne'l-mu 'cizât ve'l-kerâmât ve'l-hiyel ve'l-kehâne ve's-sihr ve'n-nârinât*, (nşr. Richard J. Mccarthy), Beyrut 1958.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul 1985.
- Bulut, Halil İbrahim, *Kur'an Işığında Mucize ve Peygamber*, İstanbul 2002.
- Cahız, *Hüccetü'n-nübüvve*, (nşr. Abdüsselam Harun), III, 221-281, (*Resâilü'l-Cahız* içinde), Mısır 1979
- Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, (nşr. Abdürrahmân 'Umeyre), I-III, Beyrut 1417/1997.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Abdülmelik, *el-'Akîdetü'n-nizâmiyye*, MÜİFV.Yay., İstanbul, ts.
- , *el-İrşâd ilâ kavâitü'l-edille fî usûlî'l-i'tikâd*, (nşr. Yusuf Mûsâ- Abdülmun'im Abdülhamîd) Kahire 1950.
- Ebû Mansur el-Ezherî, *et-Tebzîbü'l-lügâ*, (nşr. Abdüsselâ Hârûn- Muhammed Ali en-Neccâr), I-XV, Kahire 1964-1967.
- Ebû Ya'lâ, el-Ferrâ, *Kitâbu'l-Mu'temed fî usûlî'd-dîn*, (thk. Vedit' Zeydan Haddad), Beyrut 1974.
- Fahreddin er-Râzî, , *el-Erbu'în fî usûlî'd-dîn*, (nşr. Ahmed es-Seka), I-II, Kahire 1986.
- Franz Babinger, "Kastallânî", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, 339.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr b. Muhammed, *Mücerredü makalâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, (nşr. Daniel Gımaret), Beyrut 1987.
- Kemâl Paşazâde, *Resâilü Kemâl Paşazâde*, (nşr. Ahmed Cevdet Paşa), İkdâm Matbaası, İstanbul 1316.
- İbn Rüşd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille fî 'akâ'idü'l-mille*, (nşr. Heyet), Beyrut 1402/1982. (*Felsefetü İbn Rüşd* içinde)
- İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist fî abbâri'l-'ulemâ'i'l-musannifîn mine'l-kudemâ' ve'l-muhaddisîn ve asmâ'i kütübihim*, (nşr. İbrahim Ramadan), Beyrut 1415/1994.
- İcî, Adudiddin Abdurrahman bin Ahmed, *el-Mevâkıf fî 'ilmi'l-kelem*, I-III, Beyrut 1417/1997.
- İlyas Üzümlü, "Hatîbzâde Muhyiddin Efendî", *DİA*, XVI, 463-464.
- İsmail Paşa, Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'arifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, I (nşr Muallim Rıfat-İbnülemin Mahmud Kemal), II (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal-Avni Aktuğ), İstanbul 1951-55.
- İsmet Parmaksızoğlu, "Kemâl Paşazâde", *İslâm Ans.*, IX, 561-566.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifî'l-kütübî'l-'arabiyye*, I-IV, Beyrut 1414/1993.

- Mecdi, Mehmed, *Şekâik Tercümesi*, Taşköprizâde, *Hadâiku's-Şekâik*, (trc. Mehmed Mecdi Efendi, nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.
- Meşeddâllî, Nâsiruddin Ebû Ali, *Şerhu'r-Risâle li'bnî Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, (nşr. Halil İbrahim Bulut), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE., İstanbul 1994.
- Mustafa Akçay, "Bir Kelâm Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı", *S.A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2001/3, ss.217- 246.
- Mustafa Kılıç, *İbn-i Kemâl, Hayatı, Tefsire Dair Eserleri ve Tesirdeki Metodu*, Basılmamış doktora tezi, Erzurum 1981.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn, *Tefsiratü'l-edille fi'l-keîâm*, (nşr. Claude Salame), I-II, Dımaşk 1990-93.
- Nihal Atsız, "Kemâlpaşa-Oğlu'nun Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul 1966, sy. IV, ss. 71-112; sy. VII, ss. 83-135.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nureddin Ahmed b. Mahmûd, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*, (nşr. Bekir Topaloğlu), Dımaşk 1399/1979.
- Sayın Dalkıran, *Kemâl Paşazâde ve Düşünce Tarihimiz*, İstanbul 1997.
- Selahattin Yıldırım, Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Darülhadîsi ve Müderrisleri, İstanbul 2001.
- Şamil Öçal, *Kemâl Paşazâde'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm fi 'ilmi'l-keîâm*, (nşr. Alfred Guillaume), Oxford 1934.
- Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1986.(Adına düzenlenen bir sempozyumda sunulan tebliğlerden oluşmaktadır.)
- Taşköprizâde, *eş-Şakâ'uku'n-nu'maniye fi 'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, (nşr. Ahmet Suphi Furat), İstanbul 1985.
- Teftâzânî, Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-'Akâ'id*, Bahar Mat., İstanbul 1973.
- , *Şerhu'l-Makâsîd*, (nşr. Abdurrahmân Umeyra), I-V, Beyrut 1409/1989.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfî usulabâtî'l-fünûn*, I-II, İstanbul 1404/1984.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul 1988.
- , *Mâtürîdiyye Akaidi*, Ankara 1979.
- Tûsî, Hoca Nasuriddin, *Tecridü'l-i'ûkâd*, (nşr. M.Cevad el-Hüseynî), y.y., 1407/1986.
- Yekta Saraç, *Şeyhu'l-İslâm Kemâl Paşazâde Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, İstanbul 1995.